

VIRTUALNA IZLOŽBA ZAGREBAČKE TISKARE 17. I 18. STOLJEĆA

ISMENA MEIĆ

Knjižnice grada Zagreba – Gradska knjižnica

ismena.meic@kgz.hr

ŽELJKO VEGH

Knjižnice grada Zagreba – Gradska knjižnica

zeljko.vegh@kgz.hr

z.vegh@kgz.hr

Najvredniji fondovi Gradske knjižnice u Zagrebu smješteni su u Zbirci rijetkih knjiga i rukopisa i u Zbirci Zagrabien-sia te u čitaonicama – Čitaonici novina i časopisa i Čitaonici priručnika i zbirki. Zbirka rijetkih knjiga i rukopisa ima najvredniji fond Gradske knjižnice jer sadržava najstarije knjige koje nalazimo u Gradskoj knjižnici, uglavnom tiskane prije 1850. g. – Zbirka obuhvaća 3 800 knjiga i 450 rukopisa. Gradska knjižnica u Zagrebu jedina je gradska knjižnica u Hrvatskoj koja ima Zbirku rijetkih knjiga i rukopisa zahvaljujući Družbi braće Hrvatskoga zmaja, koja je utemeljila Gradsku knjižnicu i otvorila je javnosti 7. prosinca 1907. u Kamenitim vratima. Prve godine Gradskom je knjižnicom ravnao Velimir Deželić stariji, a nakon njega, od 1909. do 1935., Emilij Laszowski, obojica utemeljitelji Družbe braće Hrvatskoga zmaja. Prvotno su rijetke i stare knjige bile raspoređene u čak tri zbirke: Rara, Croatica i Zagrabien-sia: u Rari su

se nalazile strane rijetke knjige, u Croatici sve rijetke hrvatske knjige, osim onih tiskanih u zagrebačkim tiskarama, a u Zagrabien-siji rijetke knjige tiskane u zagrebačkim tiskarama. Nakon 1945. sve su rijetke knjige smještene u istu zbirku. Razlog premještanja rijetkih i starih knjiga u fond Gradske knjižnice objasnio je Emilij Laszowski, koji je zamjerao Sveučilišnoj i Akademijinoj knjižnici nepristupačnost fonda rijetkih i starih knjiga – rijetke i stare knjige bile su dostupne samo sveučilišnim profesorima i akademikima. Te su knjige u Gradskoj knjižnici trebale biti dostupne svim zainteresiranima, koji su ih mogli dobiti na čitanje u čitaonici Gradske knjižnice.

Stotine rijetkih knjiga iz svoje privatne knjižnice Emilij Laszowski darovao je Gradskoj knjižnici. Na takvim je knjigama žig „Ex libris Emilij Laszowski“. Veći broj darovanih knjiga tiskane su u zagrebačkim tiskarama, a mnogo je knjiga tiskanih u zagrebačkim tiskarama dobiveno i od drugih darovatelja. Stare i rijetke knjige Laszowski je kupovao i u zagrebačkim antikvarijatima. To je vidljivo i iz kataloga tiskanih uz neke izložbe knjiga iz Zbirke rijetkih knjiga i rukopisa: Sladki naš kaj: djela tiskana na hrvatskokajkavskom jeziku u zbirci Rara (1998.), Slavonska i bunjevačka ručna knjižica: djela tiskana na hrvatskoj ikavici (slavonskoj i bunjevačkoj) u Zbirci Rara (1999.), Hrvatski ban Josip Jelačić u zbirci Rara (1999.), Croatiae scriptores Latini: hrvatske knjige tiskane na latinskom jeziku u Zbirci Rara (2003.). Iz navedenih je kataloga uočljivo da je najveći broj rijetkih knjiga u posjedu Gradske knjižnice tiskan u 18. st., iako u zbirci nalazimo i jednu inkunabulu (Biblia sacra veteris et novi testamenti ab antiquitaten

nemorabilis, Venecija, 1487.), fragment od sedam listova prve hrvatske inkunabule Misal po zakonu rimskoga dvora iz 1483. te stotinjak knjiga tiskanih u 16. st. Kada su Knjižnice grada Zagreba 2008. g. pokrenule projekt Digitalizirana zagrebačka baština, dogovoreno je da budu digitalizirani pojedini primjerci knjiga tiskanih u zagrebačkim tiskarama u 17. i 18. st. Pri izboru knjiga za digitalizaciju trebalo je zadovoljiti ove uvjete:

- primjerak mora biti cjelovit
- primjerku se radi digitalizacije ne smije uništavati uvez
- knjiga ne smije biti digitalizirana ako je u tako lošem stanju da su nužni konzervatorsko-restauratorski zahvati
- za digitalizaciju treba birati ona djela koja su značajna i vrijedna prema različitim kriterijima (autoru, rijetkosti, sadržaju).

Najteže je bilo u potpunosti poštovati prvo načelo jer je jedno od obilježja starih i rijetkih knjiga upravo to da često nedostaje neki list ili dio lista. Primjerice, u primjerku knjige Vida Došena Axdaja sedmoglava bojnim kopjem udarena, i nagryena, koju je tiskao Antun Jandera 1768., naslovni je list oštećen – izrezan je donji desni dio. Kako su svi ostali listovi bili cjeloviti, Nacionalna i sveučilišna knjižnica zamoljena je za digitalnu kopiju naslovnog lista svoga primjerka.

Stare i rijetke knjige malog formata, pogotovo one veličine do 15 cm (16° - šesnaestina), često imaju uske margine pa, ako nisu dobro uvezane, u tako neprikladno uvezanim primjercima nije moguće pročitati dio teksta smješten uz one margine listova na kojima je primjerak uvezan. Takvim bi primjercima trebalo najprije uništiti uvez da bi se cijeli tekst na stranici mogao pročitati, što, na-

ravno, nije dopustivo. Takve je primjerke potrebno najprije restaurirati, a zatim digitalizirati. Velik broj knjiga tiskanih u zagrebačkim tiskarama 17. i 18. st. manjih su formata, dimenzija do 20 cm, jer oni koji su naručivali tiskanje knjiga u zagrebačkim tiskarama najčešće nisu imali novca za veća i ilustracijama bogata izdanja. Osim toga, zagrebačke su tiskare bile skromno opremljene tiskarskom opremom, pa su naručitelji raskošnijih izdanja odlazili stranim tiskarima, najčešće u Graz ili Beč.

Listovi u starim i rijetkim knjigama često su oštećeni crvotočinama ili imaju tamne mrlje od vlage. Ako bismo digitalizirali crvotočne listove, čak i one s malim crvotočinama, takvi bi se listovi u postupku digitalizacije mogli još više oštetiti. Ondje gdje su crvotočine veće uništen je dio teksta pa već i stoga digitalizacija nema svrhe.

Za digitalizaciju su birana ona djela koja su s različitih stajališta važna za zagrebačku, pa i za hrvatsku knjižnu baštinu. Tako su digitalizirana djela značajnih autora (Antun Kanižlića, Jurja Muliha, Matije Petra Katančića) te djela koja su sačuvana u vrlo malo primjeraka. Primjerice, knjiga Directorium seu Ordo horas canonicas recitandi & celebrandi Missam, što ju je tiskao Pavao Ritter Vitezović 1695., sačuvana je, koliko je poznato, samo u jednom primjerku, koji se čuva u Zbirci rijetkih knjiga i rukopisa zagrebačke Gradske knjižnice. I druge knjige koje je tiskao Pavao Ritter Vitezović vrlo su rijetke pa je stoga digitalizirano i djelo Mihalja Šimunića Szlusba marialzka, tiskano 1697. Kako je i svako djelo koje je napisao Pavao Ritter Vitezović značajno, tako su važna i kasnija izdanja Vitezovićevih

djela. Zato je digitalizirana Kronika, aliti szpomenek vszega szveta vekov, drugo izdanje iz 1744. (tiskara Ivana Weitza) – prvo izdanje Kronike iz 1696. Gradska knjižnica ne posjeduje. Stoga je knjiga Betegujuče sivine vrachitel, koju je tiskao Antun Jandera 1772., digitalizirana jer je važna za poznavanje povijesti veterinarstva u Hrvatskoj. Knjiga Syntaxis ornata Franza Wagnera (tiskar Ivan Krstitelj Weitz, 1747.) važan je udžbenik zagrebačke isusovačke gimnazije, a proglas hrvatskog bana Josipa Esterhazyja Kotrighi, illiti zapovedi voinichke vu taboru szlavnoga horvaczkoga orszaga (tiskar Ivan Weitz, 1737.) izuzetno je rijedak primjerak na hrvatskom jeziku – to je prvi tiskani vojni proglas hrvatskog bana na hrvatskom jeziku (u znanstvenoj literaturi smatra se da postoji vojni proglas hrvatskog bana iz 1737., ali samo na latinskom jeziku: *Articuli militares in castris incltyi regni Croatiae...*).

Kada je odlučeno da se digitalizirane knjige stave u kontekst povijesti zagrebačkog tiskarstva na virtualnoj izložbi Zagrebačke tiskare 17. i 18. stoljeća, trebalo je riješiti neke dvojbe. Treba li izložbu nazvati Zagrebački tiskari 17. i 18. stoljeća ili Zagrebačka tiskara u 17. i 18. stoljeću? Prvi naslov nije bio prihvatljiv jer je u prvi plan stavljao tiskovine koje su izlazile iz tiskara, a ne tiskare, tj. njihove živote, o kojima često nema mnogo podataka. Veće su dvojbe bile vezane za drugi naslov. Zagrebački tiskari 17. i 18. st. – Pavao Ritter Vitezović, Jacob Vjenceslav Heywel, Ivan Bartolomej Pallas, Ivan Krstitelj Weitz, Antun Reiner, Kajetan Franjo Härl, Josip Ivan Schotter, Franjo Zerausheg i Antun Jandera nisu imali svoje tiskare nego su bili službenici Kraljevine Hrvatske te su bili upravitelji

Kraljevske tiskare. Ali, premda samo službenici, nisu primali redovitu plaću, a novac potreban za obnavljanje tiskarskog alata morali su sami nabavljati. Osim toga, u Zagrebu je u 18. st., od 1739. do 1742., djelovala i Isusovačka tiskara (*Typis Academicis per Adalbertum Wessely; Typis Academicis Societatis Jesu, per Adalbertum Wilh. Wesseli*). Stoga smo se ipak odlučili da naziv virtualne izložbe bude Zagrebačke tiskare 17. i 18. stoljeća.

Virtualna izložba Zagrebačke tiskare 17. i 18. stoljeća (sl. 1.) četvrta je po redu virtualna izložba Knjižnica grada Zagreba (prethodile su joj izložbe Ivana Brlić Mažuranić – u povodu 130. obljetnice rođenja, Marija Jurić Zagorka i Zagreb na pragu modernog doba). Nastala je na temelju digitalizirane građe usustavljene unutar zbirke Digitalizirana zagrebačka baština.

Poticaj za stvaranje zbirke Digitalizirane zagrebačke baštine bio je pilot-projekt Zagreb na pragu modernog doba, za čiju je realizaciju prethodno trebalo usustaviti digitaliziranu zbirku. Pod zajedničkim naslovom Digitalizirana zagrebačka baština započela je digitalizacija građe unutar pojedinih tematskih cjelina. Projekt je započeo 2008. g., a do danas je rad 15 stručnjaka iz Knjižnica grada Zagreba, uz suradnju vanjskih stručnjaka iz tvrtke ArhivPRO (koja je snimila i obradila građu te postavila sustav jednostavan za upotrebu i velike brzine prijenosa datoteka putem interneta), rezultirao objavljivanjem internetskih stranica Digitalne zbirke, putem kojih je krajem 2011. bilo dostupno više od 5 500 stranica knjiga, notnih zapisa i sitnog tiska, kao i jedna zbirka rukopisa, četiri naslova periodike, tri fotoalbuma, četrdesetak

fotografija i razglednica te dva nacрта Zagreba i nekoliko zvučnih zapisa. Sljedeći projekt – Izdanja zagrebačkih tiskara 17. i 18. stoljeća realiziran je kao virtualna izložba Zagrebačke tiskare 17. i 18. stoljeća.

kojom se predstavljaju zagrebačke tiskare 17. i 18. st. raspoređena je na zasebne web stranice od kojih svaka prikazuje jednu od tiskara. (sl. 2.) Uz stranice tiskara, izložba sadržava vremeplov u kojemu je u vremenskom nizu obuhvaćena sva

Slika 1. Naslovna stranica izložbe

Jedan od glavnih razloga postavljanja te virtualne izložbe jest dostupnost sadržaja širem krugu korisnika. Zanimljiva građa

građe na lokaciji korisnika. Budući da virtualni prostor u sebi nosi i posebnosti posve drugačijeg „kretanja” unutar sadržaja multimedijske izložbe, uz mogućnost pregledavanja digitalizirane građe, kao ilustracija su pridodani videozapisi – ilustracije građe koja je u procesu digitalizacije i koja će uskoro postati dostupna u digitaliziranom obliku. Posebnost filmova koji su prezentirani na YouTubeu (sl. 3.) i ugrađeni u web stranice izložbe jest upravo ilustracija građe i stvaranje trodimenzionalnog doživljaja knjige kao objekta. Usto, dojam je naglašen i baroknom glazbom koja prati filmsku animaciju.

Slika 2. Web stranica o Ivanu Krstitelju Weitzu i Isusovačkoj tiskari

građa te kartu Zagreba na kojoj su označena mjesta gdje su se tiskare nalazile. Stranice su interaktivne i povezane s ostalim stranicama izložbe.

Primijenjeni su različiti načini povezivanja i prezentiranja građe. Dio građe digitaliziran je i dostupan putem jednostavnoga, besplatnog sučelja za brz prijenos podataka. Omogućeno je istodobno pretraživanje kataložnih zapisa u online katalogu, pretraživanje indeksiranoga cjelovitog teksta i preuzimanje te upotreba digitalne građe na lokaciji korisnika. Budući da virtualni prostor u sebi nosi i posebnosti posve drugačijeg „kretanja” unutar sadržaja multimedijske izložbe, uz mogućnost pregledavanja digitalizirane građe, kao ilustracija su pridodani videozapisi – ilustracije građe koja je u procesu digitalizacije i koja će uskoro postati dostupna u digitaliziranom obliku. Posebnost filmova koji su prezentirani na YouTubeu (sl. 3.) i ugrađeni u web stranice izložbe jest upravo ilustracija građe i stvaranje trodimenzionalnog doživljaja knjige kao objekta. Usto, dojam je naglašen i baroknom glazbom koja prati filmsku animaciju.

Također, prezentirana je i građa koja je digitalizirana u sklopu

svezak dao tiskati i uvezati u Celovcu, gdje mu je tiskar Kleinmayer obećao da će knjiga biti tiskana u roku od 4 mjeseca. Taj je podatak zanimljiv stoga jer pokazuje koliko je vremena bilo potrebno za tiskanje knjige poznatog opsega (672 stranice).

Heywel je vodio tiskaru nešto više od deset godina, a do sada je nađeno 13 što većih što manjih djela koja je Heywel tiskao. Među njima, osim navedene knjige Matije Markovića, treba spomenuti knjigu *Veteris & novae geographiae compendiosa congeries* Jakova Pejačevića, prvi hrvatski udžbenik iz geografije, kao i djelo *Philomeli iliti Szlavichek vu puschine* Svete Gertrude i *Hortulus Marianus* Francois de La Croixa.

Slika 3. *Hrana duhovna* Jacoba Vjenceslava Heywela (film, YouTube)

nekoga drugog projekta te je omogućen i pristup drugim lokacijama (primjer je Cithara octochorda, koja je digitalizirana u sklopu Digitalizirane baštine Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu). Interaktivnost svakom korisniku pruža mogućnost izbora svog vlastitog puta kroz informacije, navigaciju, oblikovanje vlastitog iskustva. Autor interaktivnog sadržaja oblikuje materijal nelinearno, tako da mu se može pristupiti iz različitih kutova, bez obzira na smjer koji je korisnik izabrao. Multimedij pruža korisniku mogućnost interakcije sa sadržajem i upravo ta interaktivnost je osnovna

značajka koja čini taj medij jedinstvenim.¹

Tijekom organiziranja sadržaja tematske su cjeline izložbe postupno poprimale oblik preglednih web stranica koje čini tekst s hiperlinkovima te niz ilustracija građe, koje također putem linka vode do konkretnoga digitalnog objekta. Za građu koja je digitalizirana u suradnji s

¹ Lauc, T.; Mikelić, N. *Multimedij i multimedij-ska instruktivna poruka. // Informacijske znanosti u procesu promjena*; urednica Jadranka Lasić-Lazić. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 2005., str. 98.

Slika 4. Szveti Evangeliumi (detalj)

tvrtkom ArhivPRO razvijeno je sučelje za prikaz digitalnog objekta u Microsoft Silverlight pluginu. Upotrebom nekoliko alata i podatkovnih modela, kombiniranjem tzv. best of breed komponenti otvorenog koda kao što su Apache, PHP, Java MySQL te Microsoftovih proizvođača Silverlight i C#, osiguran je pristup digitalnim reprodukcijama visoke rezolucije, uz minimalno vrijeme prijenosa podataka putem interneta. Sučelje omogućuje vrlo detaljno pregledavanje građe, (sl. 4.) promatranje boja i tonskih prijelaza, razlikovanje vrste tiska, prepoznavanje struktura papira, vrste uveza i materijala od kojega su načinjene korice, uočavanje tragova upotrebe izvornika. Nenametljivo su ostavljeni znakovi prošlog vremena sugerirajući tako korisniku da „u rukama” ima staru, vrijednu knjigu. Povećanje detalja i „šetnja” objektom donose dodatnu informaciju s obzirom na rukovanje izvornikom, a u tom kontekstu nastojao se sačuvati dojam o materijalnom „objektu” koji ima svoje korice i knjižni blok između korica. Pregledavanje virtualnog objekta u nekim je elementima informativnije od pregledavanja izvornika. Izložba je

interaktivna i multimedijaska, i to je novost koju je umnogome omogućio novi medij.

Omogućeno je i pretraživanje teksta digitaliziranih dokumenata, a stvaranjem interaktivnih kazala dodatno je unaprijeđeno snalaženje u digitalnom izdanju. Prilikom odabira nekog pojma korisnik ne dobiva samo informaciju o dokumentima u kojima se taj pojam spominje ili o smještaju traženog pojma unutar digitalnog objekta, već

ga sučelje konkretno vodi do „realnog” smještaja – do izravnog pristupa slici. Stoga se zbog razine interaktivnosti koju omogućuje novi medij uistinu može reći da je pregledavanje virtualnog objekta u nekim elementima informativnije od pregledavanja izvornika.

Hipertekst možemo shvatiti kao način razmišljanja modernog korisnika, a hiperknjigu kao novi korak u evoluciji pisane riječi. Za informacijskog stručnjaka, dinamično povezivanje teksta, slika i zvuka na nelinearan način može postati sredstvo privlačenja i zadržavanja korisnika. I upravo tu leže nove i uzbudljive mogućnosti digitalne kulture. Informacijski stručnjaci ne samo da će iskoristiti računala zbog napredne tehnologije, nego i zbog jedinog mogućeg rješenja koje nude kulturi koja je postala prenatrpana tekstem.²

² Lauc, T.; Mikelić, N. *Multimedij i multimedijaska instruktivna poruka. // Informacijske znanosti u procesu promjena*; urednica Jadranka Lasić-Lazić. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 2005., str. 98.

Ova je izložba posebna i u kontekstu planiranja i budućeg održavanja virtualnog prostora. Ona će se proširivati u skladu s građom koja se digitalizira u sklopu Digitalizirane zagrebačke baštine. U digitalnom okruženju informacijski prostor ni na koji način nije ograničen. Virtualna je izložba poput knjige bez stranica, čiji sadržaj interaktivno proizvode korisnici, a istodobno je informacijski stručnjaci neprestano proširuju novim sadržajem. Novi je medij omogućio nove mogućnosti, ne samo u tehnološkome, već i u kulturološkom smislu.

Stoga je izložbu moguće promatrati i u širem kontekstu, kao novi model nakladništva. Računalna tehnologija te proizvodnja novih sadržaja u okruženju knjižnice i od informacijskih stručnjaka – sve je to dio hiperkulture koja je već promijenila naše predodžbe o znanju i načinima rukovanja informacijama. Proizvodnja novih sadržaja također proširuje pojam nakladništva, kao i naše predodžbe o knjizi.³

Izum tiska omogućio je procvat pisane kulture. Zagrebačke tiskare 17. i 18. stoljeća dio su tog procvata. Predstavljanje te teme virtualnom izložbom čini se još zanimljivijim jer povezuje kulturu baštinu s hiperkulturom.

³ Negroponte, Nicholas. *Biti digitalan*. Zagreb: SysPrint, 2002., str. 59.

THE VIRTUAL EXHIBITION ZAGREB 17TH AND 18TH CENTURY PRINTERS

One of the collections of the Municipal Library in Zagreb is the Collection of Rare Books and Manuscripts – 3791 books and 474 MSS. The basis of the holdings consists of Croatian books printed prior to 1850. Some of them were run off in Zagreb printing works. Zagreb City Libraries launched a project the *Digitalised Zagreb Heritage*, in which 15 books of the collections were digitalised. At the same time, the project *Virtual Exhibitions* was launched; so far, two such exhibitions have been produced – *Zagreb on the Threshold of the Modern Age* and *Zagreb 17th and 18th century Printers*.

The virtual exhibition *Zagreb 17th and 18th century Printers* takes as its topic books from the Collection of Rare Books and Manuscripts. The design of the virtual exhibition made use of digitalised books and scanned covers of other books printed in Zagreb (so far not digitalised), links to Internet sites containing information about Zagreb printers and printing houses, and the books that they printed. An accompanying text takes the interested reader through the exhibition, following the development of printing in Zagreb chronologically. The digitalised books open up the world of Zagreb printers, of Pavao Ritter Vitezović, Jacob Vjenceslav Hewel, Ivan Bartolomej Pallas, Ivan Krstitelj Weitz and the Jesuit printers, Antun Reiner, Johann Thomas Trattner and Josip Karlo Kotsche.

With their virtual exhibitions, Zagreb City Libraries are continuing, in a contemporary way, the rich tradition of thematic exhibitions of books that they have had for decades and today keep in their premises.